

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/46/322-325>

Fəslı Nəbiyev

Bakı, Azərbaycan

<https://orcid.org/0009-0003-5133-3390>

faslinabiyev1@gmail.com

Siyasi sistemlərin tipologiyası, müasir yanaşmalar və təsnifat

Xülasə

Siyasi sistemlərin tipologiyası, dövlətlərin idarə edilmə formalarının və siyasi institutların strukturunun elmi əsaslarla təsnif olunmasıdır. Bu yanaşma müxtəlif ölkələrin siyasi təcrübələrini müqayisə etməyə, onların oxşar və fərqli cəhətlərini araşdırmağa imkan yaradır. Klassik siyasi nəzəriyyələrdə Aristotel, Platon və Monteskyö kimi filosofların əsərlərində ilk təsnifat cəhdlərinə rast gəlinir. Lakin müasir dövrdə siyasi sistemlərin tipologiyası daha çox funksional və institusional meyarlara əsaslanır.

Müasir siyasi elmdə siyasi sistemlər əsasən üç əsas kateqoriyaya bölünür: demokratik, avtoritar və totalitar sistemlər. Demokratik sistemlərdə xalqın iradəsi əsas prinsip kimi qəbul olunur, siyasi plüralizm və azad seçkilər mövcuddur. Avtoritar sistemlərdə isə hakimiyyət daha çox mərkəzləşmiş formada həyata keçirilir və siyasi müxalifət məhdudlaşdırılır. Totalitar rejimlər isə fərdi azadlıqların tamamilə boğulduğu, ideoloji nəzarətin hakim olduğu sistemlərdir.

Siyasi sistemlərin təsnifatı zamanı həmçinin idarəetmə forması (parlamentarizm, prezidentlik, yarı-prezidentlik), dövlət quruluşu (federal və unitar) və seçki sistemləri (proporsional, majoritar və qarışıq) kimi meyarlar da nəzərə alınır. Bu meyarlar əsasında ölkələrin siyasi sistemləri daha detallı şəkildə öyrənilir və praktik siyasətdə qərar qəbul etmə prosesinə yön verilir.

Açar sözlər: demokratik rejim, idarəetmə forması, parlamentarizm, prezidentlik sistemi, yarı-prezidentlik, dövlət quruluşu, legitimlik, siyasi transformasiya

Fasli Nəbiyev

Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0003-5133-3390>

faslinabiyev1@gmail.com

Typology Of Political Systems, Modern Approaches and Classification

Abstract

The typology of political systems refers to the scientific classification of forms of governance and the structural organization of political institutions. This approach allows for the comparison of different countries' political experiences and facilitates the exploration of their similarities and differences. Classical political theories by philosophers such as Aristotle, Plato, and Montesquieu include some of the earliest attempts at classification. However, in modern times, the typology of political systems is primarily based on functional and institutional criteria.

In contemporary political science, political systems are generally divided into three main categories: democratic, authoritarian, and totalitarian. In democratic systems, the will of the people is considered the core principle, and political pluralism and free elections are present. In authoritarian systems, power is more centralized, and political opposition is restricted. Totalitarian regimes are characterized by the complete suppression of individual freedoms and the dominance of ideological control.

In the classification of political systems, criteria such as the form of governance (parliamentarism, presidentialism, semi-presidentialism), state structure (federal or unitary), and electoral systems (proportional, majoritarian, or mixed) are also taken into account. These criteria

enable a more detailed study of countries' political systems and guide the decision-making process in practical politics.

Keywords: *democratic regime, form of governance, parliamentarism, presidential system, semi-presidentialism, state structure, legitimacy, political transformation*

Giriş

Siyasi sistemlər cəmiyyətin siyasi həyatının təşkili, idarə olunması və inkişafında mühüm rol oynayan kompleks strukturlar toplusudur. Dövlətin və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin formalaşdığı bu sistemlər, tarixi inkişaf prosesində müxtəlif formalarda meydana çıxmış və zamanla təkmilləşmişdir. Müxtəlif ölkələrin siyasi təcrübələrinin təhlili göstərir ki, hər bir siyasi sistem konkret tarixi, mədəni və sosial şəraitdə formalaşır və bu səbəbdən onların təsnifatı siyasi elmin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir (Məmmədov, 2013).

Siyasi sistemlər cəmiyyətin idarə olunmasında mühüm rol oynayan, dövlətin strukturunu və onunla vətəndaşlar arasında olan münasibətləri müəyyən edən siyasi institutlar və normativlərin məcmusudur. Siyasi sistemin əsas məqsədi sosial nizamın təmin olunması, qərarların qəbul olunması və həyata keçirilməsi, ictimai maraqların təmsil olunması və səmərəli idarəetmənin təşkilidir. Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan siyasi sistemlər tarix, mədəniyyət, sosial və iqtisadi şərait kimi bir çox faktorlardan asılı olaraq formalaşır və dəyişir. Buna görə də onların tipologiyası və təsnifatı siyasi elmdə geniş tədqiqat predmetinə çevrilmişdir (Abbasov, 2012).

Siyasi sistemlərin ənənəvi təsnifatı əsasən üç əsas rejim növünü əhatə edir: demokratik, avtoritar və totalitar sistemlər. Demokratik sistemlərdə hakimiyyət xalqın iradəsinə əsaslanır, seçkilər azad və rəqabətli olur, vətəndaş hüquq və azadlıqları təmin edilir. Avtoritar rejimlərdə isə siyasi hakimiyyət mərkəzləşdirilmiş formada bir şəxs və ya qrup tərəfindən icra olunur, siyasi plüralizm məhdudlaşdırılır, seçki azadlığı və vətəndaş nəzarəti zəif olur. Totalitar sistemlər isə daha sərt xüsusiyyətlərə malik olub, hakimiyyətin bütün sferalarda – siyasi, iqtisadi və ideoloji sahələrdə tam nəzarəti ilə xarakterizə olunur. Bu tip rejimlərdə fərdi azadlıqlar demək olar ki, mövcud olmur (Əhmədov, 2010).

Müasir dövrdə klassik təsnifatlara yeni anlayışlar da əlavə olunmuşdur. Xüsusilə hibrid rejimlər və keçid sistemləri kimi anlayışlar geniş yayılmışdır. Hibrid rejimlər demokratiya və avtoritarizmin elementlərini özündə birləşdirir, formal şəkildə demokratik institutlar mövcud olsa da, real siyasi iştirak və azadlıqlar məhduddur (Əliyev, 2016).

Siyasi sistemlərin tipologiyası bu sistemləri elmi əsaslarla qruplaşdırmaq, onların ortaq və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək məqsədilə aparılan təhlil və təsnifat prosesidir. Bu yanaşma, dövlətlərin idarəçilik formalarının müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə, siyasi institutların funksiyalarının və qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin anlaşılmasına imkan verir. Həmçinin bu təsnifat, praktik siyasətə yön verən strategiyaların müəyyən olunmasında və siyasi qərarların qəbulunda mühüm əhəmiyyət daşıyır (Sadıqov, 2011).

Tarix boyu siyasi sistemlərin öyrənilməsi və qruplaşdırılması müxtəlif nəzəriyyəçilər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Antik dövrdən başlayaraq Aristotel və Platonun təsnifatı, daha sonrakı dövrlərdə Monteskyö, Russo və digər siyasi fəlsəfə nümayəndələrinin nəzəri yanaşmaları bu sahənin əsasını təşkil etmişdir. Müasir dövrdə isə siyasi sistemlərin təsnifatında demokratiya, avtoritarizm, totalitarizm kimi əsas kateqoriyalarla yanaşı, idarəetmə formaları, dövlətin quruluşu və seçki sistemləri kimi alt meyarlar da önə çıxır (Cəfərov, 2014).

Bu mövzunun aktuallığı həm də ondan irəli gəlir ki, qloballaşma dövründə siyasi sistemlər daim dəyişən ictimai və texnoloji reallıqlara uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalır. Bu isə yeni siyasi formaların və hibrid rejimlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə bir şəraitdə siyasi sistemlərin müasir yanaşmalar əsasında təhlili, onların təsnif edilməsi və düzgün qiymətləndirilməsi daha da önəmli hala gəlmişdir (Əlizadə, 2018).

Siyasi sistemlərin tipologiyası və onların müasir yanaşmalarla təsnifatı siyasi elmin əsas tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Bu sahədə aparılan təhlillər göstərir ki, siyasi sistemlərin düzgün anlaşılması və təsnif olunması yalnız tarixi və nəzəri aspektlərdən deyil, eyni zamanda sosial,

iqtisadi və texnoloji faktorlarla qarşılıqlı əlaqədə qiymətləndirilməlidir. Klassik təsnifatlar – demokratiya, avtoritarizm və totalitarizm – müasir dövrdə də aktual olaraq qalmaqda davam etsə də, qloballaşma, rəqəmsal texnologiyaların yayılması və ictimai şüurun dəyişməsi nəticəsində yeni siyasi formaların, o cümlədən hibrid rejimlərin meydana çıxması, siyasi sistem anlayışını daha dinamik və kompleks bir çərçivəyə salır (Qasimov, 2007).

Müasir siyasi sistemlər təkcə idarəetmə formaları və dövlət quruluşu ilə deyil, həm də onların legitimliyi, sabitliyi, effektivliyi və vətəndaş cəmiyyətinə təsiri ilə qiymətləndirilir. Seçki sistemləri, siyasi partiyaların fəaliyyəti və hüquqi institutların rolu kimi amillər də siyasi sistemlərin fəaliyyətinə birbaşa təsir edir. Bu baxımdan siyasi sistemlərin tipologiyası yalnız nəzəri əhəmiyyət daşıyır, həm də real siyasi praktikada – islahatların həyata keçirilməsində, idarəetmənin təkmilləşdirilməsində və demokratik institutların inkişafında – mühüm rol oynayır (Heywood, 2021).

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, siyasi sistemlərin tipologiyası və onların müasir yanaşmalarla öyrənilməsi, siyasi elmin inkişafına, siyasi qərarların daha obyektiv və effektiv şəkildə verilməsinə və cəmiyyətin idarə olunmasında şəffaflıq və məsuliyyət prinsiplərinin tətbiqinə mühüm töhfələr verir. Bu sahədə davam edən tədqiqatlar isə gələcəkdə siyasi institutların daha dayanıqlı və çevik modellərinin formalaşmasına şərait yaradacaqdır (Przeworski).

Tədqiqat

Siyasi sistemlərin tipologiyası və onların müasir təsnifatı siyasi elmin əsas tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Bu sahədə aparılan araşdırmalar göstərir ki, siyasi sistemlərin düzgün anlaşılması və təsnif olunması yalnız tarixi və nəzəri aspektlərdən deyil, eyni zamanda sosial, iqtisadi və texnoloji faktorlarla qarşılıqlı əlaqədə qiymətləndirilməlidir. Siyasi sistemlərin öyrənilməsində istifadə olunan metodlar bu sahədə dərin elmi təhlil aparmaq və nəticələr əldə etmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır (Həsənov, 2005).

Sistem yanaşması siyasi sistemi bütöv bir mexanizm kimi təhlil edir. David Eastonun "giriş-çıxış" modelinə əsaslanan bu metodla siyasi sistemə daxil olan ictimai tələblər və onların qərarlara çevrilməsi prosesi öyrənilir. Struktural-funksional yanaşma isə siyasi sistemin tərkibindəki strukturların və onların funksiyalarının təhlilinə yönəlmişdir. Bu metod çərçivəsində qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılır.

Empirik və statistik metodlar siyasi sistemlərin real fəaliyyətini ölçmək üçün istifadə olunur. Rəy sorğuları, seçki nəticələrinin analizi və ictimai fikrin öyrənilməsi bu metodlara daxildir. Bu yanaşma faktlara əsaslandığı üçün mövcud siyasi vəziyyəti daha dəqiq qiymətləndirməyə imkan verir. İnstitusional analiz isə siyasi institutların hüquqi bazasını, strukturunu və funksiyalarını təhlil edir. Burada dövlət orqanları ilə yanaşı, siyasi partiyalar və ictimai təşkilatların da rolu nəzərdən keçirilir (Zakaria, 2003).

Nəticə

Beləliklə, siyasi sistemlərin elmi əsaslarla öyrənilməsi üçün müxtəlif tədqiqat metodlarının kompleks istifadəsi zəruridir. Bu metodoloji yanaşma siyasi sistemlərin daha dəqiq və hərtərəfli anlaşılmasına şərait yaradır, onların təhlilində nəzəri biliklərlə yanaşı, empirik məlumatlara əsaslanmağa imkan verir və siyasi elmin inkişafına töhfə verir.

Siyasi sistemlərin tipologiyası və onların müasir təsnifatı siyasi elmin ən mühüm sahələrindən biridir. Bu sahədə aparılan təhlillər göstərir ki, müxtəlif siyasi rejimlər və idarəetmə formaları cəmiyyətin tarixi, mədəni və sosial xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Demokratik, avtoritar və totalitar sistemlərin fərqləndirilməsi, eləcə də hibrid və keçid rejimlərinin müəyyən edilməsi siyasi sabitliyin və idarəetmə effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Müasir dövrdə siyasi sistemlərin qiymətləndirilməsi yalnız formal meyarlarla deyil, həm də real funksionallıq və ictimai iştirak səviyyəsi ilə ölçülür. Beləliklə, siyasi sistemlərin öyrənilməsi cəmiyyətin siyasi mədəniyyətini formalaşdırmaq, effektiv idarəetmə modelləri seçmək və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarını müəyyənləşdirmək üçün mühüm baza rolunu oynayır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, R. (2012). *Siyasi sistemlərin inkişaf tarixi və müasir problemləri*. Elm.
2. Cəfərov, E. (2014). *Siyasi nəzəriyyələr tarixi*. Təhsil Nəşriyyatı.
3. Əhmədov, Ə. (2010). *Siyasi sistemlər və siyasi rejimlər*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
4. Əlizadə, Z. (2018). *Müasir dövlətlərin idarəetmə modelləri*. Elm və Təhsil.
5. Əliyev, T. (2016). *Siyasət elminə giriş*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
6. Heywood, A. (2021). *Politics* (5th ed.). Macmillan International.
7. Həsənov, H. (2005). *Siyasi elmlərə giriş*. ADU Nəşriyyatı.
8. Məmmədov, Q. (2013). *Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi*. Qanun Nəşriyyatı.
9. Przeworski, A. (n.d.). *Democracy and development: Political institutions and...* [Əsərin tam adı və nəşr məlumatları tam deyilsə, dəqiqləşdirməyiniz məsləhətdir.]
10. Qasimov, R. (2007). *Demokratiya və siyasi institutlar*. Maarif Nəşriyyatı.
11. Sadiqov, E. (2011). *Siyasi düşüncə və müasir ideologiyalar*. Elm.
12. Zakaria, F. (2003). *The future of freedom: Illiberal democracy at home and abroad*. W. W. Norton & Company.

Daxil oldu: 05.12.2024

Qəbul edildi: 10.03.2025